

14. *Sontheimer K.* Grundzuge des Politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland / K. Sontheimer. - München : Piper-Bucherei, 1998. - 472 s.

15. *Zwierzchowski E.* Rząd w systemie parlamentarnym RFN / E. Zwierzchowski // Przegląd Sejmowy. - 2009. - N 6 (95). - S. 65-91.

Роман Мельник,

аспірант кафедри політології

історичного факультету

Волинського національного університету

імені Лесі Українки

Інститут президентства в Росії в часи конституційної кризи 1992-1993 років

У статті здійснено аналіз політичних умов становлення інституту президентства в Росії в кризові роки, процесів реформування політичної системи, шляхів зміцнення позицій.

Ключові слова: політична система, президент, голова президії, референдум, республіка, глава держави, вибори, виконавча влада, з'їзд.

The analysis of political terms of becoming of institute of presidency in Russia in crisis years, processes of reformation of the political system, ways of strengthening of positions is carried out in the article.

Key words: political system, president, chairman of presidium, referendum, republic, country's leader, elections, executive power, convention.

Постановка наукової проблеми. Запровадження інституту президентства в Росії стало першим кроком реформування політичної системи та всіх її складових. Суперечності між виконавчою і законодавчою гілками влади в Росії, витoki яких ідуть ще з часів існування СРСР, проявлялись протягом 1992-1993 рр. Це було пов'язано передусім з еволюцією політичної системи, конституційною невизначеністю, принциповою відмінністю в розумінні характеру та цілей економічних перетворень в Росії між обома гілками влади. Тому актуальним є дослідження подій у Росії в 1992-1993 рр., шляхів інституалізації президентства.

Актуальність. У процесі аналізу ідей та думок щодо подальшого розвитку країни є важливим розкрити суть умов, процесів, реформ у політичній системі Росії. Кардинальні реформи справили визначальний вплив на політичну систему сучасної Росії та актуалізувало багато проблем демократичного розвитку країни і суспільства.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблематика політичних та економічних реформ, конституційна криза в Росії 1992-1993 рр. стала об'єктом

пильної уваги російських вчених, які зробили в її дослідження досить вагомий внесок. Проте окремі аспекти цієї проблеми залишилися поза увагою науковців. Однак свої думки і бачення тих подій виклали багато політиків у своїх працях, які, втім, страждають на односторонність та яких багато політичних кліше. Варто відзначити праці Л.А.Окунькова, Р.Г.Пихоя, Г.В.Дьогтева, С.А.Авакьяна, які досліджують умови, процеси реформ у політичній системі Росії, але їм бракує глибокого політологічного аналізу [8; 7; 3; 1]. Заслужують на увагу роботи Б.М.Сльцина та Р.І.Хасбулатова як представників двох різнополярних поглядів та думок, а також як керівників двох сторін конфлікту [4; 10].

Мета та завдання дослідження. На основі згаданих праць, а також великої кількості газетних статей автор зробив спробу дослідити процеси та політичні передумови, перебіг конституційної кризи 1992-1993 рр. та економічних реформ, здійснити аналіз політичного стану системи в період трансформації, визначити фактори об'єктивного і суб'єктивного впливу на суспільство і державу, які прямо чи опосередковано дали поштовх до прийняття Конституції РФ у сучасному вигляді.

Виклад основного матеріалу. В березні 1991 р. було введено посаду Президента РРФСР, але з'їзд народних депутатів РРФСР висловився проти його заснування. За ініціативою третини депутатів був призначений на 17 березня 1991 р. всеросійський референдум, на якому 70% від його учасників проголосували за введення посади президента.

Після проведення референдуму це питання вже не викликало політичної конфронтації в політичних колах, яка свого часу існувала під час обговорення введення посади союзного Президента. На думку російського дослідника Л.Окунькова, більшість депутатів поділяли думку з приводу майбутнього пріоритету парламенту у взаєминах з президентом, оскільки при зміні системи найвищих органів РРФСР головну роль, як і раніше, відігравав З'їзд і Верховна Рада РРФСР [8, с. 12]. Хоча, як видно, з аналізу політичних процесів демократичних перетворень, які були покликані стабілізувати політичну систему, це навпаки, призвели до протистояння гілок влади.

Шляхом введення посади Президента РРФСР російська політична еліта прагнула заповнити своєрідний "вакуум" влади, який виник у країні в процесі проведення економічних і політичних реформ. Політична система та "радянське" громадянське суспільство виявилися недовірливими у сфері взаємоконтролю, стримувань і противаг, у створенні сильних і взаємоконтролюючих державних структур, роль яких раніше відігравала партія. Ці проблеми, пов'язані з основоположними поняттями, призвели спочатку до непорозумінь та внутрішньої незгоди, а потім до перманентного політичного конфлікту Президента та Верховної Ради РРФСР.

Проте інститут президентства в Росії повною мірою не заперечував повновладдя Рад, оскільки закріплювалася підзвітність президента З'їзду

народних депутатів. Також президент оголошувався главою виконавчої влади, очолюваний ним уряд міг бути відправлений у відставку за рішенням З'їзду або Верховної Ради РРФСР, якщо вони висловлювали недовіру уряду. За власною ініціативою президент міг відправити уряд у відставку, лише отримавши попередню згоду на це Верховної Ради РРФСР.

У 1991 р. через постійне загострення кризи в державі і суспільстві Б.Єльцин став втрачати підтримку більшості, якою був вибраний на пост Голови Верховної Ради. Тоді він повторив досвід М.Горбачова річної давності про проведення виборів Президента Росії, скориставшись адмінресурсом. Основними програмними положеннями претендентів на цей пост були різні варіанти переходу до ринку. Винятком була програма кандидата А.Макашева, яка мала різко антиринкову спрямованість [3, с. 63].

Отже, характерною ознакою кризи, що визривала в Російській Федерації в 1991-1993 рр., став політико-конституційний конфлікт. Протистояння визначалося відмінностями в уявленнях сторін конфлікту про реформування конституційного устрою, нову Конституцію, а також про шляхи політичного та соціально-економічного розвитку.

Президент Росії виступав за швидке прийняття нової Конституції Росії, посилення президентської влади і ліберальні економічні реформи, Верховна Рада і З'їзд - за збереження всієї повноти влади у З'їзду народних депутатів і проти зайвої квапливості, необдуманості радикальних економічних реформ і пов'язаних з ними зловживань. Прибічники Верховної Ради спиралися на чинну Конституцію 1978 р. На думку ж Президента РРФСР Б.Єльцина, він хоч і присягався дотримуватись Конституції, але права його були обмежені "двозначністю" та історично-часовою невідповідністю Конституції [4, с. 35].

Питання про необхідність нової Конституції обговорювалося ще на I З'їзді народних депутатів в 1990 р. У жовтні 1991 р. голова Конституційної комісії Б.Єльцин представив проект Конституції V З'їзду народних депутатів, який запропонував доопрацювати цей проект.

Варто зазначити, що каменем спотикання в тривалій роботі над новою Конституцією стала головна концепція президентського проекту: "сильний президент - сильний парламент". З'їзд і Верховна Рада віддавали перевагу зворотному поєднанню - "сильний парламент - сильний президент". Таким чином, розгорнулася боротьба довкола вибору форми держави: президентська чи парламентська республіка.

Водночас конституційні питання були внесені в порядок денний VI З'їзду як одна з найнагальніших російських проблем. 10 квітня 1992 р. під час обговорення проекту закону "Про зміни та доповнення Конституції (ОЗ) РРФСР" депутат М.Мітюков пояснив необхідність чергового внесення змін та доповнень у чинну Конституцію 1978 р. насамперед тим, що процес прийняття Конституції "не буде завершений на цьому З'їзді та потребує пев-

ної процедури і часу" [11, с. 26]. Найважливішим пунктом проекту була пропозиція провести чітке розмежування сфер діяльності законодавчої, виконавчої та судової влад.

Отже, 21 квітня 1992 р. в чинну Конституцію РРФСР були внесені суттєві зміни, що стосувалися розпаду СРСР та існування Росії як суверенної держави з новим типом федерації в нових геополітичних умовах. Була змінена назва країни. Характеристики держави як "радянської" і "соціалістичної" виключались з назви, водночас у тексті можна було знайти формулювання "радянська держава" [2, с. 979]. На нашу думку, зміни до конституції були поверхневими, кардинально нічого не змінювали, залишаючи стан політичної системи радянським за суттю, хоч і з новою назвою.

Також зміцнюються позиції Президента РФ у сфері видання нормативно-правових актів. Як указує С.Авак'ян, це дало змогу Президентові широко тлумачити свої можливості, в тому числі не чекати прийняття закону, на основі якого міг з'явитися його указ, розпорядження і навіть заміщати своїм актом відсутність закону [1, с. 117]. У свою чергу, президент дуже часто користувався цим правовим конфліктом, що, звичайно викликало несприйняття у парламента.

Політичний конфлікт перейшов у відкриту фазу на VII з'їзді, в грудні 1992 р. Згідно з новими поправками до Конституції уряд мав чітку, але, на нашу думку, дуже громіздку схему підпорядкування, а саме: спочатку З'їзду народних депутатів, потім Верховній Раді і лише потім президентові. З'їзд мав право затверджувати не лише голову уряду, а й усіх його заступників, силових і ключових міністрів.

Для розв'язання конфлікту голова Конституційного суду РФ В.Зорькін став посередником між Президентом Б.Єльциним і головою Верховної Ради Р.Хасбулатовим. 11-12 грудня 1992 р. за його участі відбулися тяжкі переговори, підсумком яких став погоджувальний документ "Про стабілізацію конституційного устрою Російської Федерації". Згідно з цими домовленостями на черговий з'їзд, але не пізніше, ніж 11 квітня 1993 р., слід було винести на голосування проект нової Конституції.

Проте гостра політична криза в грудні 1992 р. не була подолана, а лише відтермінована. На VIII з'їзді, що розпочав свою роботу 10 березня 1993 р., всі колишні домовленості були порушені. Поправки до Конституції були введені в дію, а проводити референдум про довіру президентові заборонялося.

Ще однією ідейною основою конфлікту 1993 р. була суперечність між гаслом "Вся влада Радам" та прагненням закріпити принцип "поділу влад", що посилювався після введення посту Президента РРФСР. Вихід з конфлікту вбачався в прийнятті нової Конституції, а це означало відмову від радянської форми організації держави, що здавалася неможливою і шкідливою для більшості політиків, але необхідною для суспільства і держави.

Найважливішим політичним підсумком цього з'їзду стало реальне підпорядкування всіх гілок влади в Росії З'їзду народних депутатів і Верховній Раді. Тому, на нашу думку, роль президента зводилась лише до спостереження за політичною грою інших та контрасигнації.

Також потрібно зазначити, що країна не мала стабільного тексту Конституції, а отже, неможливий був конституційно організований політичний процес щодо подолання кризи. У пошуках легітимності Верховна Рада і З'їзд народних депутатів апелювали до Конституції 1978 р., а президент - до волі народів РФ як до вищого аргументу. Роль інструменту волевиявлення народів мав відігравати референдум. Саме на референдумі, на думку президента, загальнонародно мала бути затверджена і нова Конституція [7, с. 342].

20 березня 1993 р. Б.Єльцин звернувся до громадян Росії по телебаченню, звинувативши "VIII З'їзд народних депутатів і Верховну Раду РРФСР у запуску механізму антиконституційного перевороту" [5, с. 306]. Було оголошено "Указ про особливий порядок управління до подолання кризи влади", призначено голосування про довіру президентові і віце-президентові Російської Федерації. Будуть прийняті особливі укази і розпорядження щодо організації голосування" [5, с. 309].

У відповідь керівництвом Верховної Ради було прийнято рішення про термінове скликання позачергового IX З'їзду народних депутатів. Вже 22 березня 1993 р. Конституційний Суд розглянув Звернення Президента до громадян Росії від 20 березня 1993 р. і визнав його неконституційним.

26 березня 1993 р. розпочав роботу IX з'їзд, головною метою якого став імпичмент Президента на підставі звинувачення його у здійсненні державного перевороту. У процесі голосування з'ясувалося, що за звільнення Б.Єльцина з посади проголосували 617 депутатів з потрібних 647 [7, с. 343].

Унаслідок політичної гри депутатів парламенту, а також невтішних первинних результатів гайдарівських економічних реформ розпочався новий виток політичної кризи. Парламент постійно не погоджувався з указами Президента, які мали силу законів. Тому 21 вересня 1993 р. президент видав Указ № 1400 "Про поетапну конституційну реформу в Російській Федерації". Згідно з Указом:

- розпускалися З'їзд народних депутатів і Верховна Рада;
- президент доручав Конституційній комісії і Конституційній раді представити до 12 грудня 1993 р. єдиний погоджений проект Конституції Російської Федерації відповідно до рекомендацій Робочої групи Конституційної комісії;
- він наказував провести вибори в Державну Думу Федеральних Зборів Російської Федерації 11-12 грудня 1993 р. [9].

У відповідь на це юридичним відділом Верховної Ради негайно був підготовлений висновок про визнання Указу № 1400 незаконним і таким,

що суперечить чинній Конституції РРФСР, а також про припинення повноважень Президента РРФСР і передачі всіх його повноважень віце-президентові.

Указ Президента № 1400 руйнував державну систему і фактично ввів президентську республіку. Як і передбачалося, Конституційний Суд визнав указ неконституційним, але вірна Президентові армія і міліція почали облогу Білого дому, яка завершилася його штурмом. Під час цих подій з обох боків, за офіційними даними, загинули 150 осіб, а керівництво опозиції було арештовано.

Існує два погляди на події жовтня 1993 р. Перший погляд ґрунтується на твердженнях, що Б.Єльцин розправився з бунтівниками, "червоно-коричневими" і відвертими фашистами в ім'я торжества демократії і захисту реформ. Їх опоненти стверджують, що Президент Росії здійснив конституційний переворот, розігнав законно обраний парламент і скоїв злочин, санкціонувавши вбивство сотень російських громадян [4; 10].

Криваві події 3-4 жовтня 1993 р. підвищили ризику під радянською формою державної організації в Росії. Услід за Верховною Радою були ліквідовані ради нижчих рівнів. 9 жовтня 1993 р. був виданий Указ "Про реформу представницьких органів влади і органів місцевої самоврядності в Російській Федерації", яким скасовувалася радянська система місцевих рад.

11 жовтня 1993 р. був виданий Указ про проведення виборів в обидві палати Федеральних Зборів - в Державну Думу і в Раду Федерації. Вибори мали відбутися 12 грудня 1993 р. 15 жовтня був опублікований Указ про проведення 12 грудня 1993 р. всенародного голосування за проектом Конституції.

Таким чином, повторювалася звична схема російської історії, коли реформи ініціюються зверху. Зворотний бік цієї схеми - неприйняття значною частиною суспільства цих реформ, як політичних так і економічних, нерозуміння та політико-правовий нігілізм у питаннях спрямування реформ. Адже європейська традиція просування реформ передбачає рух знизу до верху. Це продемонстрували підсумки виборів у Державну Думу, де проурядова партія Є.Гайдара "Вибір Росії" отримала набагато менше голосів, ніж планувалося.

Ще одним доказом, на нашу думку, є результати референдуму, який затвердив Конституцію Росії. За неї проголосувало близько 60% від кількості тих, що взяли участь у референдумі і понад 32% від загальної кількості виборців країни. Для такої великої країни, як Росія, відсотки не надто вражаючі.

Водночас вибори в Державну Думу мали стабілізуюче значення. Всі скільки-небудь впливові політичні сили країни, пройшовши через процедуру виборів, тим самим визнали правомочність і дієвість нової Конституції РФ, обмежили гостру політичну боротьбу стінами Державної Думи, прийняли принцип поділу влади і визнали Державну Думу як орган законодавчої влади, покінчили з традицією "всевладдя Рад".

Задум введення поста Президента був представлений робочою групою в двох варіантах. Варіант "А" був названий "Відповідальний перед парламентом уряд", варіант "Б" - "Президентська республіка". Згідно з першим варіантом Президент, будучи главою держави, одночасно очолює виконавчу владу і уряд, згідно з другим - разом з Президентом діє самостійний уряд, відповідальний перед парламентом, і очолює виконавчу владу [3, с. 66].

У Росії була ліквідована вся структура радянської влади, що існувала з 1917 р. "Двовладдя", що виражалося в конфронтації Президента, з одного боку, і віце-президента і законодавців - з другого, закінчилося. На перехідний період в Росії було встановлено авторитарний режим Б.Єльцина. Діяльність Конституційного Суду була призупинена та ліквідований пост віце-президента. Президент РФ своїми указами скасував норми Конституції, закони. У зв'язку з цим багато відомих юристів, державних діячів, політологів, політиків, журналістів, а також істориків виражали стурбованість долею демократії в Росії. Зокрема, генеральний прокурор РФ О.Казанник, колишній активний прибічник Б.Єльцина, відправлений ним у відставку, зазначав в 1994 р., що "в країні можливе встановлення диктатури" [6].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, черговий драматичний період російської історії завершився в 1993 р. встановленням президентської республіки, незважаючи на не зовсім демократичне її конституювання. Концепція президентської влади, прийнята в Конституції РФ, істотно відрізнялася від колишньої моделі. Суть змін полягає передусім у тому, що президент перестав бути главою виконавчої влади. Згідно зі ст. 110 Конституції РФ виконавча влада здійснюється Урядом РФ: саме голова уряду, а не президент визначає основні напрями діяльності уряду і організовує його роботу.

За сукупністю і значущістю функцій і повноважень, закріплених за президентом Конституцією, він, безперечно, займає провідне місце в системі органів влади РФ. Таке становище президента не обмежує самостійність діяльності інших державних органів, оскільки повноваження президента спрямовані насамперед на забезпечення узгодженої взаємодії всіх гілок влади, строге дотримання Конституції РФ, захист прав і свобод людини й громадянина, охорону державного суверенітету.

Список використаних джерел

1. Авакьян С. А. Конституция России. Природа, эволюция, современность / С. А. Авакьян. - 2-е изд. - М. : РЮИД, "Сашко", 2000. - 426 с.
2. Ведомости Съезда народных депутатов РФ и ВС РФ. - 1992. - № 18.
3. Дёгтев Г. В. Становление и развитие института президентства в России / Г. В. Дёгтев. - М. : Юристъ, 2006. - 237 с.
4. Ельцин Б. Н. Записки президента / Б. Н. Ельцин. - М. : Изд-во "Огонек", 1994. - 234 с.
5. Ельцин-Хасбулатов: Единство, компромисс, борьба / под. ред. М. К. Горшкова, В. В. Журавлева. - М. : Терра, 1994. - 616 с.

6. Казанник А. Я думаю, что в ближайшее время могут быть запрещены какие-то политические партии и ограничены права и свободы граждан / А. Казанник // Независим. газета. - 1994. - 12 апр. - Режим доступа : [www/URL:http://ng.ru/specfile/2000-11-10/9_kazannik.html](http://ng.ru/specfile/2000-11-10/9_kazannik.html). - 27.10.10

7. Пихоя Р. Г. Президент и Советы: политико-конституционный кризис 1993 г. / Р. Г. Пихоя // Федеральный образоват. портал - ЭКОНОМИКА, СОЦИОЛОГИЯ, МЕНЕДЖМЕНТ.- Режим доступа : [www/URL:http://ecsocman.edu.ru/data/175/680/1219/042.Pikhoya.pdf](http://ecsocman.edu.ru/data/175/680/1219/042.Pikhoya.pdf). - 26.10.10

8. Окуньков Л. А. Президент Российской Федерации : конституция и политическая практика / Л. А. Окуньков. - М. : ИНФРА-М- НОРМА, 1996. - 235 с.

9. О поэтапной конституционной реформе в Российской Федерации : Указ Президента РФ от 21 сент. 1993 г. № 1400. - Режим доступа : [www/URL:http://ru.wikisource.org/wiki/Указ_Президента_РФ_от_21.09.1993_№_1400](http://ru.wikisource.org/wiki/Указ_Президента_РФ_от_21.09.1993_№_1400). - 27.10.10

10. Хасбулатов Р. И. Великая российская трагедия / Р. И. Хасбулатов. - М. : МП Палея - "Аль-Кодс", 1994. - Режим доступа : [www/URL:http://sovnamkom.ru/BOOKS/HASBULAT/hasb0.htm](http://sovnamkom.ru/BOOKS/HASBULAT/hasb0.htm). - 27.10.10

11. Шестой Съезд народных депутатов РФ (6-21 апр. 1992 г.): Стенограф. отчет. - М. : Республика, 1992. - Т. 2. - 626 с.

Руслана Панухник,
*аспірант кафедри політичних наук
філософського факультету
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

Моделирование электорального выбора: проблемы та перспективи

Досліджено, що в сучасній політологічній думці прослідковується тенденція до дивергенції пояснень електорального вибору, ще більшого розширення інструментів і методик дослідження та відсутності готовності оцінки конкуруючих теорій. Визначена необхідність інтеграції моделей електорального вибору.

Ключові слова: електоральний вибір, моделювання соціально-політичних процесів, сучасні дослідження моделей електорального вибору.

The trend to divergence explanations of electoral choice, even greater expansion of tools and research techniques and lack of readiness for competing theories assessment in modern political science opinion is traced. The need to integrate models of electoral choice is defined.

Key words: electoral choice, modeling of social and political processes, current research of electoral choice models.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасне демократичне суспільство неможливо уявити без інституту виборів, що є ключовим у його політично-